

Guds

sista test av

Abraham

nu även som tecknad serie

featuring

Isak

SOM HANS ÄLSKADE SON

En C-uppsats av Sofia Plogen

C2GTs 15 hp

Teologiska institutionen

Uppsala Universitet

med

Ulf Bergström

som handledare

och

Göran Eidewall

som examinator

Innehållsförteckning **sida**

Inledning

Frågeställning	4
Om bibeltexten	5
Om bildanalys och allegorisk exegetik	6
Om den tecknade serien	6

Analys

v 1-2	12
v 3	13
v 4-6	15
v 7-8	16
v 9	18
v 10	21
v 11-12	23
v 13-19	25
Avslutande iakttagelser och reflektioner	27

Epilog 29

Bilagor

Bibeltexten hämtad ur Bibel 2000

Serien

Serien i miniatyr för att visa sidindelning

Inledning

Frågeställning och syfte

Jag vill undersöka vad som händer med en bibeltext när den berättas genom den tecknade seriens medie. Kan tecknade serier kan göra anspråk på att vara trogen grundtexten, på samma sätt som en översättning från grundspråket till ett annat språk? Kan serier förmedla såväl narrativ, genre och budskap och även mångtydigheten som bibelns texter i många fall erbjuder? Och kan tecknade serier i själva verket ge betraktaren/läsaren en djupare förståelse av skeendet än en översättning kan förmedla?

Bakgrunden till intresset kommer sej av min barndoms första neddykningar i Bibelns berättelser genom en rad seriealbum jag fick i present av min pappa.¹ Dessa seriealbum har kommit att präglade min syn på många av gamla testamentets berättelser och bilderna i serierna påverkar än idag mina inre bilder när jag läser bibelns texter. Jag är övertygad om att alla människor på detta sätt präglas av bilder de matas med, särskilt i unga år, och jag tror att oavsett om konstnärer som illustrerar bibeln är exegeter eller inte så har deras bilder stor makt på dem som ser deras verk. Därför är jag intresserad av hur den tecknade serien tolkar vad som står i grundtexten. Jag har valt att fokusera på hur en enda tecknad serieskapare tolkar en enda bibelberättelse och sedan jämföra denna med grundtexten ifrån vilken den har utgått. Jag kommer titta på vilka delar av texten bilderna belyser, vilka delar de döljer, helt eller delvis, vad serieskaparna själva adderat och något om i vilket sätt de olika bildelementen stämningen. Dessa är de nyckelfrågor jag ställer under arbetets gång:

- Vad i bibeltexten har konstnären valt att lyfta fram?
- Vad i bibeltexten återfinns inte i serien?
- Vad är tillagt som inte finns i grundtexten?
- Vad i kompositionen, både i de enskilda serierutorna och i serien som helhet anger känslor och stämningar bland karaktärerna?

¹ Äventyr ur Bibeln, 1985-1987

Om bibeltexten

1 Mos 22, Guds sätter Abraham på prov²

Den här texten är en av biblens mest lästa och omdiskuterade och även visullt tolkade texter. Den anses viktig inte bara i kristendomen och judendomen utan också i muslimska traditioner, då har istället Ismael tagit Isaks plats som den ende sonen. Texten har traditionellt tolkats som Gud sista test av Abraham. Abraham får det värsta tänkbara scenariot presenterat för sej, han ska offra sin son, sin ende, honom som han älskar, till sin Gud. Han går till platsen som Gud pekat ut för honom, han tar med sej sin son upp på berget, förbereder allt och gör sej redo att skära halsen av Isak när äntligen Guds sändebud kallar, och ber honom låta bli. Abraham har visat att inte ens sin enda son vill han undanhålla sin Gud och har därför visat sej trogen. Belöningen han får är ett förnyat löfte om att hans avkomma ska bli mångtalig som sanden och som stjärnorna. Allt är frid och fröjd igen.³ I *The Anchor Bible* diskuterar E.A Speiser att Abraham redan blivit testad och visat sej trogen i och med sitt uppbrott från Mesopotamien och nystart i ett helt nytt land. Så varför behövs då ytterligare ett test? Han menar att detta test måste handla om något större, nämligen det att Abraham ska visa fasthet och trygghet i sin tro även när allt annat ser ut att vara förlorat.⁴ Stig Norin däremot refererar bla andra till Timo Veijola och Ina Willi-Plein när han skriver om ”Abrahams fasta förtröstan på att Gud ska ingripa på ett sätt som låter Isak leva”, och menar därmed att det kanske inte alls är en prövning.⁵ Abrahams tveklöshet syns tex i den långa rad av *wajjiqtol*-satsers som utgör en stor del av texten.⁶

Verserna 15-18 anses av många kommentatorer vara ett senare inskott, detta ingick alltså troligen inte i grundberättelsen och det kommer även jag ta stor hänsyn till när jag tar mej an den tecknade serieversionen.⁷

² Eller som jag tänker om texten: ”Gud sätter Isak som rov”. Personligen saknar jag en diskussion kring hur händelsen påverkar Isak och hans resterande liv, och huruvida det snarare är Isak som testas, inte Abraham, men detta lämnar jag härmed därhän i detta arbete.

³ Abraham blev enligt Kirkegaard rentutav själagläd efteråt, men hur detta syns i texten är oklart. Kirkegaard, 1995. s 35

⁴ E.A. Speiser, 1964. s 164-165.

⁵ Stig Norin, 2002. s 6.

⁶ Med en *wajjiqtol*-sats menas en sats som inleds med en tredje person singularform av verbet och visar vem som är den aktivt handlande, ex: *Gud sade; Abraham sadlade sin åsna; han band sin son; Abraham gick tillbaka.*

⁷ Stig Norin, 2002. s 8. Lina Sjöberg, 2014. s 176.

Om bildanalys och visuell exegetik, forskning och metod

För att undersöka hur detta mitt arbete skulle gå till har jag letat böcker och artiklar, på nätet, i bibliotek och på antikvariat. Jag har ögnat igenom vissa och grundligt läst andra. Men det har varit ett mödosamt arbete att hitta relevant information i ämnet. Helt enkelt eftersom forskning kring hur bibliska tolkningar i just tecknade serier hittills har ägnats föga intresse.

Bildanalys kan sägas vara samlingsnam för en typ av tolkningsprocesser, *hermeneutik* och *exegetik* syftar till andra, och fast processerna liknar varandra skiljer sig medierna vitt åt. Att analysera bilder som är skapade med texter som utgångspunkt kräver kunskap om både *hermeneutik* och *bildanalys*. För att analysera bilder som är skapade med bibliska texter som utgångspunkt behövs förutom *bildanalys* och *exegetik* kunskap om *bibeln*: dess berättelser och språk samt olika teologiska tolkningar genom tiderna. Att analysera en tecknad serie skapad utifrån en biblisk berättelse kräver kunskap om *exegetik*, *bildanalys*, *bibeln* och därtill en förståelse för hur bild och text i *tecknade serier* samspelar och därför måste betraktas som en helhet i analysprocessen.⁸

Jag gör inga anspråk på att vara fulllärd eller ens halvlärd inom alla dessa forskningsfält, för att undersöka dessa stora frågor på djupet krävs många års arbete med att dels dyka ner i andra framstående forskares arbeten inom såväl exegetik och bildanalys som exegetisk bildanalys samt uppenbarligen dessutom helt ny forskning med delvis nya tolkningsverktyg och -begrepp som kombinerar metoder och teorier från flera olika befintliga forskningsfält, men jag i alla fall har skrapat på ytan av förkommande litteratur och med hjälp av denna pusslat ihop metoder och teorier som kan användas för att i liten skala exemplifiera hur ett sådant arbete i inledningsfasen skulle kunna gå till.

Min viktigaste väg till relevant information om bild som tolkar bibeltexter har gått genom termen *Visual Exegesis* som jag först kom i kontakt med genom Martin O'Kanes artikel *Interpreting the Bible through the Visual Arts*. Jag har valt att på svenska kalla detta *visuell exegetik*. Termen används inte enbart, som jag till en början trodde, för att tolka bilder med bibliska texter som förlaga utan även vid tolkning av text med hjälp av dess visuella kontext, det vill säga den visuella värld som fanns i det

⁸ Ingen bättre än jag har, efter slutfört uppsatsskrivande, full förståelse för varför detta forskningsfält inte är mer utforskat. Vem är tillräckligt enträgen och motiverad att orka lära sej allt det här?

geografiska och kulturella närområdet vid textens uppkomsttid.⁹ I mitt arbete är dock arkeologiska fynd som hellenistiska krukskärvor eller babylonska mynt tämligen irrelevanta men artiklar som behandlar slika ting återfinns i ännu högre grad än de som behandlar biblisk konst, det har försvårat mitt arbete att söka relevant litteratur. Visual exegesis som sökterm gav mej ändå tillräckligt på fötterna för att börja ana hur mitt arbete skulle kunna fortlöpa. Bäst hjälp har jag fått av O'Kanes *Painting the Text; The Artist as Biblical Interpreter* där också många andra av dem som forskat i ämnet presenteras: Hans Georg Gadamer, Paolo Berdini och J. Cheryl Exum är några av dem. Genom O'Kanes arbete har jag fått många insikter om att en bild på samma sätt som en text kan angripas med exegetisk blick. Bland annat att vid sidan av texten se flera konstnärers visualisering av texten skänker nya sätt att se på en text, (s 3). Att ett konstverk aldrig kan extrahera all potentiell mening ur en text, det dolda kommer alltid vara en del av vår upplevelse när vi dyker ner i ett konstverk och detta menar han är precis kärnan i den intellektuella utmaningen som konst presenterar för betraktaren. (s 30) Att ett konstverk talar till människor på ett sätt som text inte kan på grund av att hela vår värld består till största del av sinnesintryck och inte av ord. Och att en bild *är* aldrig texten utan visualiseringen av *en läsning* av texten, det är detta som är allegorisk exegetik, en bild är en tolkning av texten. (s41) O'Kane skriver också om det som jag är allra mest intresserad av, att en bild kan göra en text begriplig för läsare i en annan tid/plats/kultur än textens ursprungsdito. (s 45-46)

För att sätta mej in i hur bildanalys rent praktiskt går till har vänt mej till Yvonne Erikssons och Anette Göthlunds *Möten med bilder*. Metoden jag valt därur är en enkel form av formal- och stilanalys kombinerat med delar av ikonografins metoder. I formalanalysen beaktar och identifierar en de olika bildelementen, ”komposition, färg och form utgör förutsättningar för bildkommunikation”.¹⁰ Stilanalysen har att göra med att ta hänsyn till tex en specifik konstnärs speciella stil, historisk period och liknande. I den ikonologiska tolkningen vidare beaktas bildens kontext, den sätts in i ett sammanhang som gör att det är möjligt att tolka bildens symbolik och budskap. Jag kommer att redovisa stilanalysen invävt i avsnittet nedan, om den tecknade serien, eftersom detta går att applicera på serien som helhet utan att titta på varje ruta för sej. Formalanalysen och den ikonologiska tolkningen avhandlas i analyskapitlet. Dessa metoder är något anpassade av mej själv för att kunna användas på en tecknad serie, jag har som tidigare nämt inte hittat färdiga verktyg för detta

⁹ Rosemary Canavan, 2015. s 141.

¹⁰ Eriksson & Göthlund, 2012. s 33.

arbete och måste därför inte direkt uppfinna hjulet, men väl omforma det till mitt specifika fordon. Och eftersom jag inte helt följer ikonografins skola kallar jag istället den delen av analysen för iakttagelser och reflektioner.

Om den tecknade serien

En tecknad serie har i allra högsta grad förmågan att göra en text begriplig för andra läsare än de som fanns i åtanke vid dess tillkomst, som jag skriver om i avsnittet om allegorisk exegetik. Med sitt pedagogiska upplägg där både bild och text samspelar och där flera bilder efter varandra anger hur personerna rör sej genom tid och rum är den perfekt lämpad för att berätta en historia även för den som inte kan eller vill plöja mycket text, eller som har tillgång till en muntlig tradition. Men texten i en tecknad serie spelar så att säga andrafiolen, den är viktig för att berätta historien med bilden tala i första hand för sej själv. Den stora skillnaden med en tecknad serie jämfört med ett konventionellt bildkonstverk är att den inte bunden till ett enda ögonblick i tiden, oavsett om den består av en enda ruta eller sträcker sej över flera sidor.¹¹ Seriemediet ger också möjlighet att uttrycka och visualisera sådant som ljud, lukt, smak och rörelse.¹²

En av svårigheterna, som jag ser det, med att analysera en bild som utgår från en text är att en lätt hamnar i en sorts spegelsal, där frågorna till bilden ger frågor till texten som ger ytterligare frågor till texten, och så kan en hålla på och studsa fram och tillbaka utan att hitta ”Svaret”. Ännu en dimension av detta läggs på när det är en serie som analyseras i och med att serien i sej också innehåller text som ska tolkas och vars betydelse ska både vägas mot och läggas samman med seriens bilder. Det gäller att så att säga stoppa sej i rätt tid och vara klar över vilka frågor en ska hålla sej till. Det gäller också att veta vilka parametrar i serien som är betydelsebärande och inte bara där för att se ”coolt” ut och följa genren, som fallet ofta är till skillnad mot ”fin” konst där varje huvudvridning, varje blick, varje nyans i gester är uttänkt för maximal effekt.¹³ Serievärlden, liksom den finkulturella konstvärlden, har naturligtvis också olika genrer, anslag och syften. Jag ska inte dra några exempel på dessa men måste säga några ord om just den serien som detta arbete angår.

¹¹ Wessely, Christian. 2017. On the History and Hermeneutics of Comics. *Journal for Religion, Film and Media*. 3(1):17-44

¹²Wessely, Christian. 2017

¹³ Som O’Kane skriver om Andrea Mantegnas *Adoration of the Magi* (1497-1500). O’Kane, 2009. s 50.

Serien jag har tittat på finns med i den första delen i en serie av 8 album med berättelser från bibeln, varav fem tolkar gamla testamentet och tre nya testamentet. Serien är gjord i Frankrike på franska och sedan översatt till svenska. Konstnären i fråga, Victor de la Fuente, har en tecknarstil som påminner om klassiska äventyr- och actionserier, med svarta konturer, skarpa skuggor, klara färger och vältränade män.¹⁴ Det är troligt att serieskaparna med hjälp av mediet i allmänhet och stilen i synnerhet vill nå samma läsarkrets som sådana serietidningar har, det vill säga barn och ungdomar i och strax före tonåren, som lockas varken av barnbiblars ”barnsliga” anslag eller bibelns massiva texter.¹⁵

I förordet till albumet kan vi, om författarnas intentioner angående tolkning, läsa:

Vi presenterar dem [berättelserna] lika enkelt och rättframt som de fördom framställdes, utan att ge några rationella förklaringar. Sådana gör aldrig rättvisa åt en textskänslotom eller symbolrikedom. Det är fostrarnas och kyrkans uppgift att aktualisera moralen, att tolka miraklen. Vi kan inte ge oss in på detta utan att ge avkall på den nödvändiga opartiskheten. Vi lägger således fram ett slags råmaterial, men ett troget sådant.¹⁶

Serieskaparna vill synbarligen lägga fram en otolkad bild av texten, utan onödiga tolkningar eller förklaringar, de vill visa berättelserna just som de står i bibeln. Mina frågor handlar om hur serien förändrar berättelsen, jag återkommer efter analysen till huruvida förordet korresponderar med den slutsats jag kommer fram till.

Nu kommer jag som en del i stilanalysen gå igenom och berätta om element som återkommer gång på gång, om jag beskriver dessa framöver är det bara när de på något sätt avviker från det som finns beskrivet här, utgångspunkten är att så länge bildelementen beter sig som ”normalt” bär de ingen betydelse, men om de förändras kan detta vara betydelsebärande.

Miljön är ett torrt kargt ökenliknande landskap. Marken verkar vara av sand och det förekommer spridda stenar i skiftande mängd och storlek. Växtligheten utgörs huvudsakligen av torra tuvor av gräs och busksnår, med undantag för området närmast bosättningen där det även växer något träd och en kaktus. Busksnår återkommer och dem nämner jag även i formanalysen eftersom dessa har en viss betydelse i berättelsen. Himlen är blå och utan moln där inget annat anges. I horisonten syns, av årtusendens väder nedslitna, låga berg med mjuka toppar i samma

¹⁴ Tex Fantomen, She Hulk och Blueberry.

¹⁵ Forskning kring barnbiblar finns det en hel del om, se tex Sören Dalevis avhandling från 2007: Gud som haver barnen kär?: Barnsyn, gudsbild och Jesusbild i Barnens bibel och Bibeln i berättelser och bilder.

¹⁶ Dahler s 2.

färg som marken. När de befinner sej uppe på bergsplatån kan även slätten nedanför skönjas.

De gestalter som finns i serien är Abraham och Isak, två tjänare samt Guds sändebud, därtill packåsnan, alla människor bär remsandaler. Abraham har långt vitt hår och skägg, han är klädd i ljusgrönt höftskynke, ett brett rött bälte utan spänne, en rock eller mantel som är randig i starka färger: blå, röd, orange och svart och uppepå huvudet har han en liten röd luva, uppepå bergsplatån har han tagit av sej manteln och bär därtill ett rött höftskynke utanpå det gröna.¹⁷ Abraham har stor näsa och insjunkna kinder, han ser gammal ut, hans ansiktsuttryck är oförändrat i hela serien med strängt ihopdragna ögonbryn och lite neddragna mungipor, jag skulle vilja beskriva det som bistert, men eftersom den här konstnären inte i någon av alla de serier han tecknat i albumserien låter karaktärerna visa sina känslor med sin mimik lägger jag ingen vikt vid detta i min tolkning, det ska nog snarare ses som konstnärens sätt att visa Abraham som en gammal man med många prövningar bakom sej. Isak bär vitt höftskynke och, när han inte har någon annan börda, en sorts axelremsväska. Isaks ansikte och kroppsspråk är livligt i förhållande till konstnärens stil och därför betydelsebärande, alltså tar jag det i beaktande i min analys. Tjänarna är inte klädda likt varandra. Den ene bär ett gulgrönt höftskynke och ett brett bälte som ser ut att vara av en läderrem lindad flera varv, han har också en ljuslila toppig huva med nackgardin, ibland bär han sin grönrandiga slängkappa och sitt spjut. Den andre har en ljuslila hängselklänning med ett brett ljusbrunt bälte runt livet samt armringar av gulmetall på båda handlederna, även han bär sitt spjut ibland. Tjänarna oföränderliga ansikten kunde beskrivas som intetsägande. Sändebudet är klädd i blå fotsid dräkt med något rött svept över ena axeln, baktill finns en sorts breda band som vajar mjukt en bit från hans kropp och står lite uppåt, banden baktill på dräkten symboliserar en ängels vingar. Han har långt mörkbrunt hår och välansat skägg. Och för den som har läst de band av *Äventyr ur Bibeln* som behandlar nya testamentet är likheten med Jesus slående, förutom att Jesus har lite rakare, mer västerländsk, näsa. Serieskaparna vill kanske skapa en koppling till nya testamentet redan här, i den judiska delen av Bibeln.¹⁸ Hans ansikte liknar Abrahams men ser yngre ut och har ett mildare uttryck. Åsnan har rött seldon utsmyckat med något som liknar bjällror, hen bär under hela

¹⁷ Kanske finns det någon innebörd i det, med en bar oskyddad överkropp liksom naken inför Gud eller så, möjligen ett särskilt sorts rituellt höftskynke, men jag väljer att inte fördjupa mej i det.

¹⁸ Det kunde bli en lång diskussion detta, ängels likhet med Jesus. Men det ägnar jag hellre en helt egen uppsats åt. Det finns med säkerhet många fler exempel i den kristna konsten på änglar och Jesusar som ser lika ut.

vandringen veden i stora sadelväschor av mönstrat tyg.¹⁹

Andra återkomande bildelement är veden: meterlånga krokiga grenar något smalare än en underarm; och kärlet med glöden som finns med from ruta no 5: en terrakottakruka av lite varierande storlek och form men alltid med en hänkel, någon sorts kedja, att hålla i, den ryker oftast med vit ringlande rök.

Angående bildernas perspektiv är dessa lite olika i olika rutor, de flesta i ansiktshöjd med betraktaren, då horisonten befinner sig i huvudhöjd med de avbildade människorna, och några i lätt fågelperspektiv, bara i en ruta, no 9, ser vi bilden ur grodperspektiv. Jag ordar inte mycket mer om detta annat än när något avviker påtagligt fastän det påverkar upplevelsen av bilden något. I stort får denna nyansering ses som ett sätt att göra bilderna varierade och läsoplevelsen angenäm.

¹⁹ Åsnans ansikte avslöjar heller ingenting om hens tankar. Åsnan är dock rätt lustig att se noga på. Konstnären verkar ha haft en enda bild av en åsna framför sej när han teckade djuret, men kanske aldrig sett en åsna i verkligheten. De bakåtvinklade öronen, det hängande huvudet, de alldeles lagom öppna ögonen är exakt desamma på alla bilder. Detta ger också en bra insikt i hur enkelspårig teckarens konst är i dessa serier.

Analys

Nu följer en genomgång av hela äventyret, bild för bild, vers för vers, uppdelat i lagom stora stycken där en eller en serie av bilder kan sammankopplas med en eller flera bibelverser. Varje stycke inleds med att ange de verser som avses. Sedan följer formalanalysen och min ikonologiska tolkning som utgår från denna. Sist i stycket kommer en reflektion där jag ställer frågorna i min frågeställning till bilderna med sina textbubblor. Och när hela äventyret är analyserat kommer en kapitel där jag ser på serien som helhet och med ett större perspektiv försöker svara på samma frågor.

- Vad i bibeltexten har konstnären valt att lyfta fram?
- Vad i bibeltexten återfinns inte i serien?
- Vad är tillagt som inte finns i grundtexten?
- Vad i kompositionen, både i de enskilda serierutorna och i serien som helhet anger känslor och stämningar bland karaktärerna

Formalanalyser

Gen 22

1 En tid därefter satte Gud Abraham på prov. Gud kallade på honom: "Abraham!" – "Här är jag", svarade han. 2 Gud sade: "Ta din ende son, honom som du älskar, Isak, och gå till landet Moria och offra honom där som brännoffer på ett berg som jag skall visa dig."

Formalanalys

Inledningen av berättelsen består av två rutor.²⁰ Bilderna förställer en krukmarverkstad med krukmakare i arbete.

Första rutan visar tre män som hanterar krukor, varav en av dem är i färd med att ställa in några i brännugnen i vänstra hörnet. Vi ser ett par träpelare, hyllor med krukor på och ett knippe med ved. Färgerna är varma; gult, orange och ljusbrunt. Berättartexten lyder: "Som en krukmar prövar sina krukor och bevarar de goda och kastar de dåliga, så prövar Gud än en gång Abraham".

I andra rutan ser vi två män. Mannen i förgrunden sitter på backen och ser på en kruka han håller i sina händer, golvet runt honom är täckt av utspridda skärvor. En

²⁰ Dahler & de la Fuente, s 63. Rutorna no 1-2 i bilagan.

man i bakgrunden ställer en kruka på en hylla. I rummet syns också lite ved och hyllor med krukor på. Färgerna är ljusa och varma. I vänstra hörnet i ett ljust färgfält står det: ”Tag din son Isak, honom du har kär, och gå med honom till Moria land och offra honom där som ett brännoffer på ett berg som jag ska visa dej”.

Iakttagelser och reflektioner

I den här bibeltexten finns ingenting omnämnt om krukmakare eller krukor, detta har författaren själv lagt till. Dialogen mellan Gud och Abraham med den uppmärksamma stickrepliken ”här är jag” är omgjord till en opersonlig berättarröst. Berättartexten pekar på helt andra texter, som inte kommentarerna i t.ex Bibel 2000 hänvisar till, där Guds relation med människan jämförs med en krukma-kares till sina krukor, en mycket tydlig vinkling och tolkning av texten.²¹ I Jeremia kan vi läsa om liknelsen om Gud som en krukmakare. Men den texten talar Gud snarare om folket Israel i sina händer liksom leran i en krukma-kares. Och bara då om att leran kan omformas av skaparens händer om formen blir misslyckad, inget om att kasta bort dåliga kärl. Kanske vill författarna bara skapa en klatschig inledning, med bildernas färgsättning som skiljer sig från färgerna i resten av serien och med bilderna på krukma-karna som inte återkommer senare, detta som gör att de tydligare uppfattas som något annat än en del av berättelsen i egentlig mening, och på ett lätt-samt sätt referera till andra texter om Gud, men den som känner till perikoperna om krukma-karguden hoppar till lite inför den till synes ogrundade kopplingen.

3 Tidigt nästa morgon sadlade Abraham sin åsna. Han tog med sig två tjänare och sin son Isak, högg veden till brännoffret och gav sig i väg mot den plats som Gud hade talat om.

Formalanalys

Den här passagen berättas med fyra rutor, no 3-6.

I ruta no ser vi Abraham i helfigur mitt i bild. Han sadlar åsnan, av vilken vi också ser hela kroppen, och han har en tanke-bubbla: ”Varför begär du något sådant av mig, Gud?” Isak står på A:s högra sida, en bit bakom åsnan. Han är nästan helt skymd, en kan se hans huvud och ena axeln som är bar. På Abrahams andra sida står två textilsäckar packade med ved lutade mot en stenmur och en huggkubbe med en

²¹ För exempel där Guds relation till människan jämförs med krukma-karens till sina krukor, se framförallt Jer 18:1-12. Men även Jes 29:16, Syr 27:5, Syr 33:13.

yxa. En bit bort bakom stenvuren står de två tjänarna och samtalar med varandra. Bortanför dem syns en kupolformad hydda. Sceneriet ramas in av enkla byggnadsverk, en fristående port av rejäla stockar och ett sorts skrangligt vindskydd av störrar. Himlens rosa-lila ton visar att det är morgon.

I nästa ruta, no 4, finns i bildens mitt Abraham, Isak och åsnan. Abraham rider på åsnan och har nu på sej rocken. Abraham har en tankebobla: "...jag som alltid **förebrått avgudadyrkarna deras människooffer...**".²² Isak går främst och drar åsnan framåt i tömmen. Lite bakom dem går tjänarna. Bosättningen, i form av tre kupolhyddor varur det stiger en rökslinga syns långt bakom dem, till höger i bild. De går längs en uttorkad flodbädd. Gestalternas positioner ritlar en tydlig diagonal från det vänstra hörnet bort mot bosättningen och visar, tillsammans med kroppspositioner och dammet som yr bakom dem, att de är på rörelse bort från hemmet.²³

Här vänder läsaren blad och i den första rutan på nästa uppslag, ruta no 5, syns sällskapet rasta i skuggan av en låg dunge. Till vänster i bild sitter Abraham och lutar sej mot en sten, hans blick är nedslagen och hans händer knäppta. Isak sitter bredvid honom i solen, han har en pratbobla: "Far, jag kan gå i ditt ställe..." De två tjänarna är närmast i bild. En står upp med ryggen mot betraktaren, hans rygglinje är som en rak linje tvärs över bilden och bildar en tydlig skiljelinje mellan de två paren människor. Den andra sitter på huk mittemot honom och lagar mat, mellan dem båda ser vi eldkärlet för första gången. Den sittande har en pratbobla riktad mot den stående "Abraham orkar inte mer." Åsnan skymtar bakom buskarna.

I sista bilden i passagen, ruta no 6, ser vi sällskapet åter på vandring, de är till synes på väg rakt mot betraktaren, dammet yr efter dem. Närmast finns Isak som leder åsnan, han är rak i ryggen och har ansiktet lätt lyftat och vänt snett bakåt i riktning mot Abraham som sitter på åsnan igen. Isak har en pratbobla: "Håll ut! Vi ger inte upp." Abraham sitter med lätt krökt rygg, han har en tankebobla: "...Gud sade ju: 'Det är från Isak som din släkt ska utgå'..." Tjänarna går en bra bit bakom dem.

Iakttagelser och reflektioner

Abraham sadlar åsnan i den första bilden men han blir sedan passiv. Han tänker mycket men gör inte särskilt mycket. Isak däremot är mer aktiv i sitt handlande. Han leder åsnan, drar den framåt, och går hela tiden främst i skaran och han har flera repliker som klingar peppande gentemot sin far. Både bilder och textbubblor pekar på

²² Fetstilen finns med i serien.

²³ Wessely s 34-35.

att vandringen är tung och svår för Abraham. Texten i den bibliska förlagan betonar Abrahams vånda inför det förestående uppdraget genom skriva ut vare led i förberedelserna. Han stiger upp. Sadlar åsnan. Hämtar tjänarna. Hämtar Isak. Hugger ved. Han utför många handlingar innan han ger till slut ger sej av, verb staplas på varandra på ett sätt som laddar texten med dramatik och saktar ner berättartempot.²⁴ Det är förberedelserna som i texten visar Abrahams ångest. Serieskaparna försöker istället förmedla denna vånda löpande genom hela serien med hans grubblande tankar och medvandrnans repliker. Isaks roll är, som jag redan tidigare nämnt, betydligt mer framträdande i serien än i texten, han är rentav aktiv och pådrivande och av det finns inte ett spår i texten.

4 Den tredje dagen fick Abraham se platsen på avstånd. 5

Då sade han till tjänarna: ”Stanna här med åsnan, medan jag och pojken går dit bort för att tillbe. Sedan kommer vi tillbaka till er.” 6 Abraham tog veden till brännoffret och lät sin son Isak bära den. Självtog han elden och kniven, och så gick de båda tillsammans.

Formalanalys

Tre verser som tolkas i tre rutor.²⁵

Den första rutan, no 7, visar hela sällskapet bakifrån, de har stannat till helt kort. Abraham främst på åsnan, på var sin sida om honom Isak och en av tjänarna. Den andra tjänaren går några steg bakom dem, närmast oss i bild, han bär på kärlet med glöden. Vid horisonten slår en vass gul bred ljusstråle ner mot berget. Berättarrutan säger: ”Han vandrade i tre dagar. Abraham granskade horisonten...” Abraham pekar mot ljusstrålen, han har en pratbubbla: ”Ser ni något där borta?”, tjänaren som står brevid har en pratbubbla: ”Nej, Herre”.

Nästa ruta, no 8, visar Abraham i närbild i profil. Han är vänd med ansiktet mot tjänarna och med ryggen mot Isak. Tjänarna, till vänster i bild, står en liten bit bort. Abrahams pratbubbla: ”Stanna här med åsnan! Isak, du kan bära bort veden”. Isak står vid åsnan till höger i bild, bakom Abraham, han ser mot sin fars ryggtavla och lastar veden av åsnan.

I ruta no 9 ser vi hur Isak, lastad med både ved och eldkärl med blicken mot marken, och Abraham bakom honom, med sin stav till hjälp och med blicken lyft mot bergets topp, vandrar uppåt. Röken från glöden, smutsgul nu, drar efter Isak och det

²⁴ Sjöberg s 177.

²⁵ Dahler & de la Fuente, s 64. Rutorna no 7-9 i bilagan.

dammar om hans steg. Mitt i rutan, delas bilden av på diagonalen mellan den mörka backen och den färglösa himmelen och vandrarnas gestalter är skarpa mot den vita bakgrunden.

Iakttagelser och reflektioner

Liksom i tidigare beskrivna episoder har författaren här ändrat i dialogen. Abrahams fråga till sitt sällskap finns inte i grundtexten. Hans fråga bör nog tolkas som att han undrar det finns någon annan som ser vad han ser, om de andra också kan se det skarpa ljuset som visar vägen till platsen där det oerhörda ska ske. Men det är ingen av dem som kan se vad Gud visar för Abraham, det är bara för Abrahams ögon.²⁶ Och istället för att själv lasta veden på Isak ber han Isak ta veden. Abraham är tydligt i fokus, han blir mer aktiv än tidigare både i det att talar med de andra och utdelar order och i närbilden av hans ansikte i ruta no 8. Dock vandrar Isak fortfarande före honom på vägen upp på berget liksom tidigare under vandringen. Förändrat är också det att det är Isak som bär både eld och ved, i bibeln står att läsa att Isak bär veden och att det är Abraham som bär eld och kniv, vem som har kniven går ännu inte att utläsa i serien. Men att Isak är den som bär elden, hur ska vi tolka det? Detta ingår kanske i serieskaparnas genomgående sätt att i ord och bild söka skildra det motstånd Abraham känner inför uppgiften. Vi har tidigare sett hur det till synes är Isak som leder företaget, liksom han också nu går först och bär glöden/geisten. Men nog är det tvetydigt att Isak har både glöd och ved med tanke på att Isak nog nu vet att det är något på tok. Isak bär ju nämligen också på veden, i både bibeln och i serien, en visualisering den börda han bär på själsligen. Abraham bär ensam på vetskapen om vad som komma skall och även läsaren känner till detta. Men vad anar Isak om vad som ska komma? Han känner sin far, han vet nu att något tynger honom, och denna känsla tynger Isak, liksom den enorma mängd ved han bär.²⁷

7 ”Far”, sade Isak. ”Ja, min son”, svarade Abraham. Isak sade: ”Här är eld och ved, men var är fåret som skall offras?” 8 ”Min son”, sade Abraham, ”Gud utser åt

²⁶ Detta är en intressant tolkning för den som kan läsa den hebreiska texten, där är det tydligt att det är något viktigt detta, att Abraham ser platsen. En ganska ordagran översättning från hebreiskan torde vara ”På tredje dagen lyfte Abraham sina ögon, och se! Platsen på avstånd” Som om A vandrat med ett lite obestämt mål fram tills nu, men här pekar Gud tydligt ut platsen med stort P, den som ljusstrålen i serien pekar på. Bibel 2000s text suddar ut den betydelsebärande nyansen.

²⁷ The Anchor Bible s 165.

Sjöberg skriver om hur mycket ved som faktiskt behövs för ett likbål, hon jämför med likbålen vid Ganges. Av denna oerhörda mängd ser vi inte mycket i serien, men anmärkningsvärt att ha i åtanke.

sig det får som skall offras.” Så gick de båda tillsammans.

Formalanalys

Ruta no 10 beskriver dessa två verser.

Abrahams ansikte är åter i närbild, snett framifrån. Han är stilla. Vi ser att han håller sin stav i hand och ur hans röda bälte sticker ett, vad det verkar, läderomlindat knivskaft upp. Isak bakom honom pysslar med veden som inte längre är lastad på hans rygg utan står på marken framför honom. Han lyfter sitt ansikte mot sin fars rygg och frågar: ”Far, vi har eld och ved, men var är lammet?”. Abraham svarar honom: ”Gud utser nog fåret till brännoffer åt sig.” Backen sluttar brant bakom dem båda och långt där nere skymtar tjänarna och åsnan liksom streckgubbar, himlen finns inte. Mitt i bild finns en stor sten, den ligger egentligen en bit bakom dem men i bildytan befinner sig stenen emellan faderns och sonens.

Iakttagelser och reflektioner

Isaks och Abrahams dialog här korresponderar väl med bibeltextens ord, mer än någon annanstans i serien. Bilden ger Abrahams ansikte mest uppmärksamhet och där skiljer sej seriens fokus från grundtextens, detta är i den bibliska förlagan Isaks stora stund, Isak är subjekt denna enda gång i berättelsen. Frågorna Isak ställer till sin far är unika, detta är det enda stället i bibeln som Isak tilltalar sin far.²⁸ Och ifall vi antar att v 15-18 är ett senare tillägg ligger dialogen dessutom i berättelsens absoluta centrum, det verkar dock inte som att serieskaparna läst texten på detta sätt. Stig Norin ger några olika exempel på var den berättartekniska höjdpunkt finns. En av dem är Veijolas förslag att det är Abrahams replik här som är den.²⁹ Vad som däremot är klart är att både före och efter dialogen finns samma ordalydelse, ett så kallat inklusio liksom en guldkant på det större ramverket, en tydlig kontur runt motivet, ”så gick de två tillsammans” en tryckande tystnad dem emellan under det att de vandrar uppför berget.³⁰ Denna effekt förvinner helt i serien, där Isak pratar litet titt som tätt, och inramningen visualiseras inte i seriens som helhet struktur. Till yttermera visso finns på samma uppslag, just brevid denna bild men på nästa sida, något som tar fokus från dialogen, dit dras blicken ögonblickligen detta bokuppslag slås upp och vi frestas

²⁸ Eller kanske *ifrågasätter*?

²⁹ Stig Norin, 2002. s 12

³⁰ Om inklusio: Sjöberg, 2014. s 176. Även The Anchor Bible, 1964. s 163.

ideligen att titta dit igen, men mer om det framöver.³¹

Kniven som sticker upp ur Abrahams maggördel presenteras här för första gången. Vi som läser serien blir återigen påmind om våldet som väntar, som nu rycker närmare, det som vi och Abraham fick höra om i inledningen av berättelsen men som Isak ännu inte vet något om, men kanske börjar ana.³² Serien presenterar på olika ställen i tur och ordning nyckelkomponenterna i offerriten; först veden, efter den glöden, sedan kniven, altaret gör din entré sist, i ruta no 12.³³ Det faktum att dessa fyra inte kommer in i berättelsen i exakt samma ögonblick som i den bibliska förlagan ska nog inte ägnas alltför mycket bryderi, det har att göra med seriens berättarteknik och flöde.

9 När de kom fram till platsen som Gud hade talat om byggde Abraham ett altare. Han lade upp veden och band sedan sin son Isak och lade honom på altaret, ovanpå veden.

Formalanalys

Här är det något oklart med vilka rutor som ska kopplas till vilka biblertexter, och det är heller inte seriskaparnas ambition att läsaren måste kunna det, serien måste på samma gång ses som en helhet för att utläsa hela dess betydelse, men i denna analys strukturella upplägg skapar det lite oreda. Jag går som tidigare ändå igenom rutorna en efter en och går sedan vidare med analysen av sekvensen som helhet så kommer bilden klarna.

I ruta no 11 ser vi Isak i helkroppsfigur. Han står bredbent och bär återigen veden på sin rygg, det syns tydligare här än tidigare hur han bär säckarna med bärremmen över pannan för att på så sätt ta hjälp av hela sin kroppsstyrka för att bära veden, han knäar lite under tyngden. Kärlet med glöden bär han i ena armvecket, röken väller ut framför Isaks mellangärde, den är tjock och grå med en annan karaktär än den brukar. Isak har en pratbubbla: ”Jag är färdig”. Bakgrunden i rutan skiljer från de andra i serien. Landskapet och naturen är frånvarande och istället har vi en helt svart-vit bakgrund, nedtill vit, Isaks svarta slagskugga är markant, overtill ett svart fält, skiljelinjen mellan färgfälten är svagt böjd och löper i axelhöjd med Isak.

Nästa ruta, no 12, visar hur far och son bygger altaret uppe på höjden.

³¹En serie läser en som bekant med lätthet icke-linjärt till skillnad från hur en läser text, ord för ord i strikt ordning, eller ser film, där betraktaren är bunden till filmmediets tid. Wessely s 28-29

³³ Om nu inte även berget, Platsen, kan avses vara altaret, såsom det upplyses i ruta no 7 presenteras det isåfall redan där.

Abraham är i förgrunden, han placerar en tung sten uppe på det nästan färdigbyggda altaret. Han är nu bar på överkroppen och hans mantel syns till vänster i bild slängd över vandringsstaven som sticker fram under tyget. Isak står längre bak med en något mindre sten i händerna. Isak står bredbent som i förra bilden, han ser mot Abraham och altaret. Isak har en pratbubbla: ”Det är alltså altaret...”. Till vänster i bild, bredvid altaret, ligger vedsäckarna. De befinner sig uppe på bergsplatån, ett litet busksnår växer långt bak på höger sida, busksnåret spelar en betydande roll i ruta no 18 och syns här för första gången.

Ruta no 13 visar hur Abraham binder Isak. Vi ser dem snett från sidan, i helkroppsfigur. Isak sitter på rumpan med uppdragna knän. Han har rep hårt åtdragna över bröstet och överarmarna. Isak vrider huvudet lite bakåt och nedåt, med blicken riktad mot sina egna och Abrahams händer. Abraham sitter på knäna bakom honom och bakbinder hans händer. Altaret syns bakom dem till höger, det är färdigbyggt och veden ligger staplad uppe på det. Över dem båda finns en tankebubbla, det är tvetydigt till vem av de båda som bubblan hör. Den är närmast Abraham men läsaren har med tanke på ordalydelsen lika nära till att koppla den till Isak. Bubblan lyder: ”Hans kärlek till Gud är mycket större än min”. Slättmarken nedanför är nu grönbrun och kullarna svagt terrakottafärgade. Himlen är inte längre enbart blå, längst ned skiftar den i rosa.

Iakttagelser och reflektioner

Motiven i bilderna illustrerar väl vad som berättas i bibeltexten, även den första rutan, no 11, kan mycket väl ingå som en illustration till att Isak efter dialogen med Abraham åter axlar sin börda och vandrar uppåt. Men nu finns det också textbubblor i rutorna, och det är här serieskaparnas tillägg kommer fram. Det som avviker mest från bibeltexten är den första rutan, no 11. Det som Isak säger här, ”jag är färdig”, vad är det han menar att han är färdig med? Menar han att han är färdig med att bära upp veden? Eller att han är helt färdig efter att ha burit så tungt? Jag misstänker att detta är en lite slarvig översättning från franskans ”Je suis prêt”, *prêt* betyder inte bara färdig utan också redo: ”jag är redo”.³⁴ Detta ska nog tolkas som att Isak nu är redo att göra vad Abraham kräver av honom, serieskaparna vill på det här sättet visa att Isak nu vet vad som väntas. Det verkar också mer rimligt när vi läser vidare och ser att Isak inte verkar göra något motstånd när Abraham binder honom. Det förekommer inget våld och inga kraftiga rörelser i ruta no 13, Isak är beredd. Men tillbaka till no 11. Här

³⁴ Jämför också med engelskans ord *ready*.

presenteras Isak som offret, tillsammans med veden och glöden, med sin replik att han är redo, den avvikande svart-vita bakgrunden får den också att sticka ut bland de andra rutorna. Den tjocka röken som bolmar framför honom är ett effektfullt inslag, som ett förebådande om att han snart hotas att brinna. Kanske är det just av den anledningen som konstnären har valt att låta Isak bära även glöden.

Isak talar om altaret i nästa ruta. Om vi utgår från att all text som förekommer i serien är nödvändig måste det han säger vara av betydelse, rutan skulle kunna ge samma information om att de bygger altaret tillsammans utan Isaks replik.³⁵ Det här är ännu ett understrykande att Isak vet vad som ska hända, om han fortfarande trodde att de bara skulle offra ett djur, som de brukar, skulle han inte säga det på detta sätt med ”altaret” i bestämd form som föreslår att det något särskilt med just det här altaret, han skulle troligtvis inte säga något alls om allt var som vanligt.³⁶ Han säger det också högt, det är inte en inre tanke, Abraham hör vad han säger och förstår således att Isak vet. Men är Isak fullt medveten om vad han säger?

Nästa replik nu, vem är det som tänker detta? ”Hans kärlek till Gud är mycket större än min”. Är det Isak som tänker att Abraham älskar Gud mer än sin egen son? Det ligger nära till hands att tro detta för den som läst andra kommentarer och tolkningar av den bibliska berättelsen, berättelsen tolkas oftast som att Gud fruktar och älskar Gud så till den milda grad att han är beredd att offra sin son som han också älskar. Eller är det Abraham? Rent serietechnisk borde den göra det eftersom den pekar mer mot honom och är närmast honom så vi bör av den anledningen koppla repliken till Abraham, men då blir tolkningen en helt annan. Varför tänker Abraham såhär? Väcker Abraham, medvetet eller omedvetet en sorts svartsjuka gentemot Isak, att Isak är den mest gudstroga av dem, för att mobilisera vrede och få lättare att utföra dådet? Är Abraham sorgset imponerad av Isaks lugn när han blir bunden? Försöker Abraham trösta sej med att tänka att Isak går med på detta, nästan frivillig, eftersom han älskar Gud så mycket? Det finns flera sätt att tolka detta, men jag är benägen att tro på det sistnämnda, eller kanske en kombination av att vara imponerad av Isaks lugn och att försöka trösta sej själv.

³⁵ Wessely s 27

³⁶ ”Som vanligt”; vi får anta att Isak och Abraham har genomfört ”vanliga” djuroffer tillsammans tidigare.

10 **Och Abraham sträckte ut handen och tog kniven för att slakta sin son.**

Formalanalys

En ruta visar denna enda vers. Det första vi slås av är att den här rutan är större än alla de andra i serien, den täcker en halvsida och är helt dominerande på hela det här uppslaget. Huvudelementet utgörs av Isak som ligger uppe på veden på altaret med Abraham bakom sej och höjer en kniv högt upp i luften, som för att hugga honom i ryggen.³⁷ Isak är närmast i bild, hans ansikte allra närmast, han ligger på mage med lyftat huvud och axlar, kroppen är riktad snett bakåt men ansiktet syns rakt framifrån. Han är bakbunden som tidigare. Bakom honom och altaret står Abraham med armarna rakt upp, i händerna håller han kniven vars spets pekar rakt nedåt mot Isak, vi ser inte själva händerna eller knivskaftet utan bara den yttersta spetsen, men vi ser allt i Abrahams långa skugga som slår mot backen snett till vänster. Till höger står kärlet med glöden i, bakom röken syns busksnåret. Bakom dem blånar bergen mot horisonten och himlen är nu ännu mer rosa.

Iakttagelser och reflektioner

Detta är det motiv som är starkast förknippat med den här bibelberättelsen. Många är de konstnärer som valt att illustrera hela detta bibelkapitel med just detta. Så förknippar också många bibelläsare, och andra som aldrig läst bibeln men sett något konstverk, denna berättelse med Isak på altaret med Abraham höjd över sej, i många konstverk finns också en ängel som stoppar Abrahams hand i sista ögonblicket. Det som är skiljer serien från många andra bildkonstverk är att Guds sändebud inte måste komma in i berättelsen riktigt ännu, och serieskaparna har gjort en stor affär med att låta läsaren sitta på sträckbänken ytterligare en stund. Längre ner kommer diskussionen om den här rutans storlek och placering samt hur det påverkar seriens narrativ.

Här har de inte lagt till något extra i sin tolkning, (det vill säga förutom miljö, kläder, tid på dygnet osv.) ingen säger något, ingen berättarröst, ingen handling som inte beskrivs i bibeltexten. Det går visserligen att argumentera för att denna bild kanske snarare visar utrymmet just emellan denna biblevers och nästa, Abraham sträcker till exempel inte ut sin hand för att ta kniven, han har redan kniven i sina händer och har höjt den som till hugg. Men den diskussionen är av underordnad betydelse här. Det är också anmärkningsvärt att Abraham står som tänker han hugga

³⁷ Angående bildelement se Eriksson och Göthlund s 34.

den i ryggen på Isak, det torde vara mera troligt att skära halsen av honom, så som djurslakt går till.³⁸ Men detta, att hugga något i ryggen, är även en tecken för svek i vår kultur.³⁹ Serieskaparna må eller må inte vara förtrogna med hur slakt går till, men här har de nog medvetet tagit till ett bildspråk som alla vi förstår. En faders största svek. Jag återkommer i mina iakttagelser och reflektioner efter den sista serierutan om detta med eventuellt svek, bilderna här och i slutet går till synes inte riktigt ihop.

Isak gör inte heller här något motstånd. Han visar inga yttre tecken på vända, som att vrida sej eller gråta, han lyfter stolt på huvudet och har ögonen helt öppna och hans ansiktsuttryck, så mycket vi kan utläsa, är lugnt.⁴⁰ Detta styrker ytterligare teorin att han antingen är ”frivillig” eller resignerad. Bildens fokus ligger också på Isak, i det att hans lyfta huvud och bringa är belysta av solen, ljusare än Abraham, och hans ansikte är riktat rakt mot betraktaren. Hans blick är riktad mot Abraham och diagonalen som hans ögonpar utgör fortsätter upp mot Abraham och visar betraktaren var hen närmast ska rikta sin uppmärksamhet, eldkärlet till höger förstärker den linjen.⁴¹

Så till ramverket kring den här rutan.⁴² Allt vi hittills sett indikerar att den här rutan är viktigast i hela berättelsen. Jag nämnde tidigare hur den här rutan i serien drog fokus från den ruta som visar den bibliska förlagans fokus och mittpunkt. Uppslaget som den här rutan är placerad på sträcker sej från ruta no 5, alltså den där sällskapet vilar under ett buskage från sin vandring mot platsen, och fram till denna ruta, no 14. Och som jag nämnt tidigare är detta den bilden som läsaren ser först, så fort bladet börjar vändas, när en med vänsterhandens tumme och pekfinger nyper kring bladets nedre högra hörn och vänder bladet uppåt och åt vänster, det första som där uppenbarar sej där blicken redan vilar på grund av den senast lästa rutan, längst ner till höger, är Isaks ansikte. Sedan syns Abrahams gestalt höjd över honom, inte förrän flera ögonblick senare, då blicken redan vandrat över hela uppslaget, kan läsaren börja läsa uppslagets första ruta. Det är tydligt att serieskaparna vet precis hur läsaren ska lockas att längta till just den här bilden. Den utstuderade placeringen,

³⁸ Både slakt som utförs med bedövning, av hjärndöda djur, och utan som t.ex vid halal-slakt utförs så.

³⁹ Angående *tecken* i språk och bilder, se Eriksson och Göthlund s 43

⁴⁰ Fast ansiktsuttrycken i det stora hela inte ger många ledtrådar till aktörernas känslor i den här serien är ändå Isak den som har störst variation i sin mimik, så jag vågar påstå att vi skulle ha sett i hans ansikte om han var *mycket* t.ex. rädd eller arg.

⁴¹ Se Eriksson & Göthlund s 34-35 och s 138

⁴² Inramningen av den här serierutan ger konnotationer till textens inramning av Isaks och Abrahams dialog i v 7-8.

bildens storlek och det att den också saknar textbubblor som hackar upp bildens komposition är alltihop bidragande till bildens särställning i serien.

11 **Då ropade Herrens ängel till honom från himlen:**

”Abraham! Abraham!” – ”Ja”, svarade Abraham, ”här är jag.” 12 Ängeln sade: ”Lyft inte din hand mot pojken, och gör honom inget ont. Nu vet jag att du fruktar Gud, nu när du inte har vägrat mig din ende son.”

Formalanalys

Här vänder vi blad och kommer till ett nytt uppslag i seriealbumet. Tre rutor berättar dessa två verser.

I den första rutan, ruta no 15, får vi för första gången möta Gud, eller snarare Guds sändebud, den gestalten är det mest påtagliga elementet i bilden och han står närmast betraktaren. Det är en mansgestalt klädd i blå fotsid dräkt med två breda band baktill som mjukt vajar en bit ut från hans kropp. Vi ser denne i helkroppsfigur snett bakifrån, ansiktet med panna och näsa anas, han har långt bakåtstruket hår och han håller händerna framför sig som i en välsignande gest. Han är vänd rakt emot altaret. Sändebudet har en pratbubbla: ”Abraham! Låt inte din hand komma vid gossen!” Abraham står som tidigare vid altaret med händer och kniv lyfta. Han har ryggen emot och ser inte sändebudet. Isak ligger på altaret men vilar nu med kinden på veden och har på så sätt sitt ansikte vänt bakåt, han ser rakt på sändebudet. Glöden står brevid altaret. Busksnåret finns längst bort till höger i bild. Bergen ser ut att glöda svagt av kvällssolen som lyser på dem, effekten blir mer påtaglig av att slätten och himlen nu antagit olika blåa toner, himlen mörkare än marken.

I nästa ruta, no 16, befinner sej sändebudet närmare Abraham, lite framför honom nu. Vi ser sändebudet i närbild i profil från och med axlarna och uppåt, han har kortklippt mörkt skägg. Han håller högerhanden i axelhöjd med ena pekfingeret lyftat. Sändebudet säger: ”Jag vet nu att du fruktar Gud”. Abraham längre bak i bild har sänkt sina händer, hållandes kniven, till axelhöjd, hans rygg och knän är lätt böjda och han vrider huvudet och ser på sändebudet. I bakgrunden syns nu inget av miljön utan utgörs av ett ljus, nästen likt en sol, som lyser vitt i mitten, mellan de båda människans ansikten, och tonar ut mot kanterna till gult och ljust orange. Isak ser vi inte.

I ruta no 17 ser vi Abraham, Isak och altaret i förgrunden. Abraham syns från sidan, han använder kniven till att skära upp Isaks rep. Han ser mot sändebudet som

står på hans högra sida, ryggen och knäna är som förut lätt böjda. Isak ligger likt tidigare på altaret med kinden mot vreden som nu har ramlat ner lite på marken, Isaks ansikte är vänt bort från sändebudet. Sändebudet syns rakt framifrån, det strålar bakom honom, tygbanden i hans dräkt vajar uppåt som om en vind blåste underifrån, även hans hår rör sej som i lätt bris. Han håller vänstra handen mot bröstet, med pek- och långfingren utsträckta och de andra fingrarna knutna, högerhanden är i samma gest som på förra bilden. Sändebudet har en pratbubbla: ”Du som var beredd att offra din enfödde son”. Glöden står på marken bakom Abraham. Marken är nu åter synlig, men där slätt, berg och himmel brukar finnas ser vi istället ett flammigt färgfält som domineras av mörk orange och grönt.

Iakttagelser och reflektioner

Här ser vi nu Guds sändebud för första gången. Det är effektfullt att han inte uppenbaras förrän på sista sidan. Ända tills nu har vi bara sett det jordiska, människor och djur och natur. Abrahams ångest och Isaks förberedande inför sin förmodade död. När vi nu vänder blad ser vi för första gången ett gudomligt ingripande och kan vi andas ut, det gick bra. Isak behöver inte dö. Ängeln syns i förgrunden och far och son vid altaret har visuellt skjutits på avstånd. Vi ser att Abraham fortfarande står med handen redo till hugg, han verkar ha stått och tvekat en stund, antingen det eller så var ängeln himla snabb att uppenbara sej när Abraham väl var redo att utföra offret. Det är effektfullt hur ängeln nästan ser ut att snudda vid dem vid altaret fast han står några meter bakom dem, som vore han i färd med att omfamna dem. Han håller också vänsterhanden i en gest som påminner om ett välsignelsestecken. Det ger en bild av att ängeln vill dem väl, trösta och välsigna, som en förälder. Hans former och rörelser är mjuka, och med ena foten framför den andra indikerar att han är på väg ännu närmare dem.

På nästa bild har Abraham sänkt kniven, och hans kroppshållning har förändrats. Hans rygg är böjd och knäna också, han är inte längre handlingskraftig och drivande, men händerna håller fortfarande närmast krampaktigt i kniven, det är fortfarande så nyss han stod över sin son. Han ser på ängeln nu, och detta är enda gången i serien vi kan skönja något annat än bisterhet i hans ansikte, hans blick liknar mer en bedjande valps än en sträng fader. Allt i bakgrunden har försvunnit, vi ser bara Ängeln och Abraham, med ett strålende vitt ljus bakom dem, det är som omvärlden i detta ögonblick var oviktig. Ängeln med sin stadiga blick ett varnande finger höjt visar också att det är han som behärskar situationen nu.

Först på bild no 17 veckar Abraham ha slappnat av helt. Han och Isak vid altaret är i förgrunden igen och ängelns färger och konturer är svagare, som om han var på väg att tona bort. Oredan bland veden som förut var prydligt staplad visar att ordningen är bruten, krampen har liksom släppt. Abraham använder slaktkniven till att istället skära loss Isak, han ser fortfarande på ängeln med ett något mjukare ansikte än annars. Han ser mer gammal och trött ut nu, än fast och bestlutsam. Ängelns replik ger ytterligare konnotationer med kristendomen, ”din *ende* son” är utbytt mot ”din *enfödde* son”, *enfödde* är ett uttryck taget från den apostoliska trosbekännelsen som är unikt och gäller Jesus.⁴³

13 När Abraham såg upp fick han se en bagge, som hade fastnat med hornen i ett snår. Då gick han bort och tog baggen och offrade den som brännoffer i stället för sin son. [...]⁴⁴

15 Ännu en gång ropade Herrens ängel från himlen [...]

18 ” ... alla folk på jorden skall önska sig den välsignelse som dina ättlingar har fått. Detta skall ske därför att du lydde mig.”

19 Abraham gick tillbaka till sina tjänare, och alla återvände tillsammans till Beer Sheva. Abraham stannade sedan där.

Formalanalys

Nu har vi kommit fram till de två sista rutorna i serien.

Ruta no 18, som visar en bagge som sitter fast med sina horn i ett taggigt busksnår, ovanför rutan finns en berättartext: ”Abraham såg då en vädur som han offrade i stället för sin son”.

Och ruta no 19, där baggen ligger på altaret i förgrunden. Nu brinner veden under djuret och tjock mörkgrå rök stiger från bålet. I röken står en text med stora bokstäver: ”Alla folk på jorden ska välsigna dig för att du lyssnade på mina ord”. En bit bort står Abraham och Isak och ser på. Abraham är rakryggad och håller en arm

⁴³ Här är det dock igen svårt att veta vad som är översättarens och textförfattarens ansvar. Är det författaren eller översättaren som gjort denna vinkling med ordval? *Hans ende son* heter på franska *son fils unique* och det är också vad som står i den franska trosbekännelsen. Detta kan vara ett verk av översättaren.

⁴⁴ Delar v 14-17 är utelämnade dels av estetiska skäl, rubriken skulle bli ännu mer omfattande om alla verserna återgavs här, dels eftersom texten i dessa verser ändå inte illustreras i serien. Perikopet finns angivet i sin helhet i bilagorna.

om Isaks axlar, de står tätt ihop. Isak håller en hand mot Abrahams sida. Himlen bakom dem är djupblå. Till höger längre bak syns busksnäret där baggen satt fast.

Iakttagelser och reflektioner

Det är inte mycket att reflektera om den första bilden, den visar helt enkelt baggen som Gud visar Abraham så han kan fullborda offerriten med denne istället.

Sista bilden är betydligt mer intressant. Det är mycket som till en början inte riktigt går att få ihop här.

Texten i röken om att *alla folk på jorden ska välsigna dej* osv stämmer inte med grundtextens innebörd där det står att ”alla folk ska önska sig den välsignelse som dina ättlingar har fått”. Seriens ordalydelse antyder att Abraham ska få nån form av hjältestatus medan bibeltexten menar att andra ska avundas hans gåvor.

Och här står nu far och son tätt intill varandra. Isak lutar sej mot sin far, hans och Abrahams relation verkar inte skadad. Detta går inte ihop med den tidigare bilden av fadern på väg att utföra ett stort svek. Om nu Isak tyckte känna sej sviken torde han inte såhär lättvindligt ty sej till sin far så snart efteråt. En teori är att det i serien är Isak som spelar rollen av den som under hela tiden litar på Gud. Många ä de som argumenterar för att Abraham under hela tiden bär en förtröstan på Gud, att han på något sätt inte alls kommer att behöva offra Isak. Om en lägger ihop alla Isaks repliker och handlingar i den här serien verkar det faktiskt troligt. Och då är det inte längre lika udda att håller om sin far, det var hela tiden Isak som bar hoppet, det var han som visste vad som skulle ske, han förbrår inte sin far för han förstod hela tiden att Abraham inte *ville* göra detta.

Baggen brinner, det är bara här vi ser eld, och röken stiger från bålet tjock och grå. Elden i förgrunden och den tjocka röken upptar mer än halva rutan, röken tornar upp sej närmast hotande mot och över människorna på bilden. Är det ett sätt att visa att allt kanske ändå inte är frid och fröjd? Trots Isaks och Abrahams och Guds försonande ligger inte famtiden enbart ljus och hoppfull? Denna händelse har satt spår i relationerna som måste fortsätta att bearbetas?

Till sist vill jag också kommentera den sista textsnutten. ”Sedan återvände de till Beer-Seba”, inklämd med liten text längst ner i hörnet. Jag tycker efter att ha läst både vad Lina sjöberg och Stig Norin skriver om v 19 att det är synd att denna vers får så lite plats.⁴⁵ Bibelns ”Abraham gick tillbaka till sina tjänare” är en riktig rysare. Det är enligt texten bara Abraham som återvänder. Inte far och son: ”de två tillsammans”,

⁴⁵ Norin, 2002. s 6, 8, 9, 11.

slutet är inte gott. Sjöberg skriver att ”berättelsen är en tragedi”.⁴⁶ Men serieskaparna har valt att avsluta berättelsen uppe på berget, där far och son är tillsammans och försonade.

Avslutande iakttagelser och reflektioner

Serien som en enskild helhet är skickligt berättad. De bygger upp spänningar på ett snyggt sätt och fångar läsarens intresse genom hela berättelsen med förgsättning och intressant komposition. För att besvara mina frågor kan jag säga att seriens fokus helt klart är sekvensen där Abraham är i färd med att köra kniven i Isak på altaret, där ligger också berättelsen i bibelns vändpunkt, med narratologiska sätt sett, efter detta vänder vi blad och vändningen i historien kommer i och med ängeln uppenbarande. Detta fokus strider dock emot den teori att det är Isak och Abrahams dialog som utgör den centrala passagen i berättelsen.

Finns det då i bibeltexten något som serieskaparna valt bort? Ja, övergripande kan vi väl konstatera att textens berättartekniska grepp såsom förtätning, inklusion och viktiga fraser som ”här är jag” och ”de två tillsammans” inte är visualiserade i serien. Det är naturligtvis delvis beroende på att text och serie är så olika typer av medier som kräver olika typ av berättande för att få samma effekt. Men också har serien en annan agenda med förändringarna, att skjuta fram Isaks och delvis tjänarnas roll tex, men då kommer jag in på vad som lagts till, mer om det nedan. Annat som är nedbantat är ängeln tal, för vi får förmoda att serieskaparna räknat med v 15-18, såsom de står i den nuvarande bibeltexten. Detta är troligtvis av estetiska och dramaturgiska skäl, det skulle bli en himla massa pratbubblor om ängeln alla repliker stod med och ge ängeln större plats än serieskaparna verkar vilja.

Det är isåfall desto mer som är tilllagt. Isak har fått en större plats, många repliker och en drivande framträdande roll. När jag tittade närmare på sista rutan förstod jag att serien ger Isak en viktig roll som den som håller fast vid sin tro, också å sin fars vägnar när han tvivlar. Isak peppar i öknen sin far att orka gå till platsen, Isak tillkännager i rut no 11 att han är redo, fortsätter att förbereda sej och sin far mentalt i ruta no 12 och den otydligt placerade tankebubblan i ruta no 13 blir härmed också mer begriplig, detta är Abrahams tankar, han litar på sin sons tro och kärlek till Gud och vågar därmed fortskrida. Abraham har också fler repliker och tankar, men det är

⁴⁶ Sjöberg, 2014. s 182.

seriens sätt att visa hans svårmod och ångest, så det har som jag pratat om tidigare mer att göra med mediets berättarteknik. Mer oklart är varför den tillagda vinkningen till Hesekiel finns i de första två rutorna. Här har jag inget annan förklaring än att seriskaparna helt enkelt fatalt missförstått vad som står i Hes 18, eller rentav inte känner till grunden till krukmakarliknelsen och missuppfattat vad den innebär.

Kompositionen som helhet fångar överlag känslan och stämningen i grundbeättelsen, om vi bortser från ”detaljer” som tex vem som bär på hoppet. Förflyttningen från den något mer ombonade känslan i bostaden till karga landskapet, personernas kroppshållningar och, som sagt, Abrahams dystra tankar, tillsammans med den djupnande kvällningens färger på berget, bygger genom hela berättelsen upp en stigande spänning som får sin utlösning med det gudomliga i ängelns inträdande, här bryts också kvällshimlens mörker av det sollika ljus som omgärdar sändebudet. För att på nytt mörkna i sista bilden där jorden står helt jordisk igen, utan gudomligt ljus, men istället dels ett nattmörker som kan symbolisera vila och dels en tjock, hotande, rök som visar att livets vedermödor nu fortsätter.

Serien må vara skickligt berättad, och serieskaparna får fram sitt budskap. Däremot tycker jag inte att skaparna lyckas med vad de skriver i inledningstexten. Både bild och text i Dahlers och de la Fuentes tolkning av Genesis 22 är förändrat i så stora delar att den knappast bör användas för att utbilda en person, som inte redan läst bibeltexten, om vad som står i bibeln. Den är inte ett troget råmaterial, den är inte enkel och rättfram och den är inte opartisk.

Epilog

Det är ett omfattande arbete att analysera en tecknad serie med biblens berättelser. Mycket vidare, bredare och djupare än jag trodde när jag drog igång det här arbetet. Men desto viktigare att någon börjar titta på detta. Som jag ju redan tidigare skrivit har bilder och konstverk, som talar till människans sinnesintryck, en mycket mer lättillgänglig form av information, på grund av att vi allt sedan vi föds fram till vår död ständigt för öva på att tolka dessa med hela vår varelse. Att läsa text utgör bara en bråkdel av vår livstid om vi så sutto hela dagarna och bara läste kunde vi inte undvika att samtidigt se vad som finns kring oss, höra ljuden från rörelser runt oss, känna kläderna mot kroppen och lukta oss till dennas stigande odör som kommer sej av det massiva stillasittandet. Serien är försummad i vetenskapliga kretsar på bekostnad av den ”fina” konsten. Således är också dess läsarskara nedprioriterad, men jag tror fler idag konsumerar tecknade serier i sin vardag än som beskådar Rembrandt, Mantegna och Michelangelo som del i sitt dagliga liv. Därför hoppas jag också fler forskare får upp ögonen för den här konstformen.

En serie kan absolut göra anspråk på att vara grundtexten trogen. En serie kan liksom en översättning till ett annat språk berätta en berättelsen, den kan med val av seriegenre tolka bibelgenren i fråga och även på så sätt visa variationen på de olika delarna i bibeln. Den kan också förmedla nyanser i grundtexten som går förlorade i en översättning med bildens förmåga att skugga och dölja, ljussätta, bygga upp spänning med hjälp av serierutornas komposition och placering och teckna olika karaktärer och roller med mimik, blickar och kläder. Vad den inte kan göra är däremot att presentera den enda riktiga läsningen av texten. Det kan ingen tolkning av en bibeltext göra. Men, jag vill påstå att seriemediet är mycket bättre lämpad för detta än ett enskilt konventionellt bildkonstverk tack vare sin förmåga att förflytta sej i tid och rum och inte förmåga att inte måste exponera alla viktiga detaljer i en och samma bild.

Litteraturlista

Bibel 2000.

Canavan, Rosemary. 2015. Visual exegesis: interpreting text in dialogue with its visual context. *Colloquium*. 47 no 1:141-151.

Dahler, Etienne (text) & José Bielsa, Paolo Eleuteri-serpieri, Victor de la Fuente & Raymond Poivet (ill.). 1985. *Äventyr ur bibeln Skapelsen Patriarkerna*. Övers. Ingrid Emond. Sverige: Bokorama.

Eriksson, Yvonne & Anette Göthlund. 2012. *Möten med bilder Att tolka visuella uttryck*. Uppl 2:1. Lund: Studentlitteratur.

Kirkegaard, Sören. 1995. *Fruktan och bävan*. Övers. Richard Hejll. Guldsmedshyttan: Nimrod.

Norin, Stig. 2002. "Aqedat Jishaq – 1 Mos 22:1-19. På jakt efter ett retoriskt centrum". *Svensk exegetisk årsbok*. 67:5-18.

O'Kane, Martin. 2005. "The Artist as Reader of the Bible: Visual Exegesis and the Adoration of the Magi". *Biblical interpretation*. 13 no 4:337-373.

O'Kane, Martin. 2009. *Painting the Text The Artist as a Biblical Interpreter*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press.

Sjöberg, Lina. 2014. *Ofromma bibeltolkningar*. Göteborg: Makadam förlag.

Speiser, E.A. 1964. *The Anchor Bible Genesis*. Doubleday.

Wessely, Christian. 2017. "On the History and Hermeneutics of Comics". *Journal for Religion, Film and Media*. 3(1):17-44.